

Přednáška 15. 4. 2020

Totalitarianismus a autoritarianismus charakteristika nedemokratických politických systémů

- Smyslem je naplnit obsahem mlhavé tušení toho, co to totalitarismus je (trochu jsme nakousli ve státovědě, trochu používali v ústavním právu ve vztahu k materiálnímu jádru – je načase to vyjasnit) – navíc je výročí 30 let, můžeme zjistit, zda jsme se opravdu zbavili „totalitního“ režimu
- není to už jen téma pro historiky (po 1989 jsme si to mohli myslet, jak probereme příště)
- Nejdřív ale vymezení pojmů
- Totalitarismus + autoritativní režimy jako protipól demokracie

Nedemokratické režimy: typy

- totalitní
- autoritativní
- tradiční despotie (ty už nás dnes tolik netrápí)
- cenzorní – výsada volebního práva je určena pouze určitým vrstvám - JAR ale i USA v 19. stol.
- sultanistické, výsada skupin oblíbenců vládců, patrimoniální přístup ke státu: Středoafriická republika za „císaře“ Bokassy, Filipíny za Marcose; má ekonomický a politický pluralismus, ale je předmětem nepředvídatelných despotických intervencí
- semikonstituční monarchie 19. stol.
- a řada dalších historických

Pro nás ale důležité dva nedemokratické politické systémy, vůči nimž se vymezuje náš politický i ústavní systém: totalitární a autoritářský.

Totalitarismus:

- **pojem:** pojem totalitární použit poprvé Mussolinim - 1925
- chtěl popsat novou strukturu státu (reakce na individualismus *fin de siècle*). Na Západě jím byly označovány systémy nacistické, fašistické a sovětské (ale pozor, nesměšovat totalitní ideologii a státní režim, respektive systém).
- **státní režim** (znáte ze státovědy) * **ideologie** (ideologie je soubor idejí, kterými člověk vysvětluje, postuluje a zdůvodňuje cíle a prostředky organizovaných sociálních akcí, bez ohledu na to, zda se snaží změnit, zachovat, svrhnout či přebudovat daný společenský řád; souhrn názorů, program činnosti)

Dva přístupy k původu totalitarismu:

1. Vladimír Čermák a totalitarismus jako historicky všudypřítomný jev:
 - odraz lidské psychiky (kombinace touhy po moci a paranoii) od počátku dějin
 - antická Sparta, inkviziční Španělsko, Kalvínova Ženeva, fašistická Itálie, nacistické Německo, SSSR
 - totalitarismus není výsledkem nějaké epochy, stále budou existovat tendence k němu
 - projev jakékoli masové společnosti – nemají vnitřní strukturu, proto zvolí izolovaného jedince – „hlad po lidské duši“
2. Proti tomu Arendtová (a Sartori) a totalitarismus jako novinka, „*projev a výraz moderní masové, atomizované, vnitřní třídní strukturu postrádající společnosti*“, reakce na modernitu a politickou situaci začátku 20. století (nezaměstnanost, vykořeněnost, osamělost, síla „mas“ totalitarismus z masového člověka vyrůstá a zároveň zmasovění společnosti podporuje. Totalitarismus

dokazuje krizi moderny a modernu jako krizi. Nejde o krizi tradičních kategorií, nýbrž celého západního světa a poměrů – odcizení světu, nikoli sobě. Z tohoto druhého pojetí budeme vycházet.

Charakteristika totalitarismu (nejlépe vyjádřil Carl Joachim Friedrich-The Unique Character of Totalitarian Society 1954):

podle Sartoriho „uvěznění celé společnosti do rámce státu, vše pronikající politické ovládnutí všeho, včetně mimopolitického života člověka“

Definiční znaky:

- oficiální výlučná ideologie (světonázor) – typicky jedna velká „kniha“, společensky akceptované učení, které odůvodňuje **veškeré** dění (i morálku a vědu): příklad článek 4 Ústavy ČSSR 1960: „*Vedoucí silou ve společnosti i ve státě je předvoj dělnické třídy, Komunistická strana Československa, dobrovolný bojový svazek nejaktivnějších a nejuvědomělejších občanů z řad dělníků, rolníků a inteligence.*“ + její článek 16 odst. 1: „*Veškerá kulturní politika v Československu, rozvoj vzdělání, výchova a vyučování jsou vedeny v duchu vědeckého světového názoru, marxismu-leninismu, a v těsném spojení se životem a prací lidu.*“
- + projevy v zákonech o výchově a školství
- společnost je ideologizována a mobilizována – apatie je nepřipustná
- jediná masová politická strana v čele s jediným vůdcem
- monopol na kontrolu všech prostředků ozbrojené moci
- kontrola masové komunikace
- fyzická a psychická kontrola společnosti pomocí policie (a teroru podle Arendtové, naopak podle Sartoriho jsou vyhlazovací tábory jen předrutinní praktika potřebná pro fázi prosazování * ale odpadne ve fázi stabilizace)
- Možná i další znak: úplná kontrola ekonomiky (doplnil k Friedrichovi Brzezinski v roce 1956 v knize Totalitarian Dictatorship and Autocracy) * v nacismu nebyla používána

Tyto znaky totalitního systému mají synergický efekt a působí často iracionálně (vyhlazovací tábory v době, kdy je potřeba každá ruka a vlak): výsledkem je totální ovládnutí jedince včetně jeho mimopolitické oblasti (tím se liší od jiných nedemokratických režimů, ty ovládaly nepolitické oblasti jen kvůli politickým důsledkům: víra v novověku).

Sartori: demokracie a totalitarismus jsou dva polární modely (jako matematické limity) a realita se jim přibližuje nebo vzdaluje – to je vývoj

- málokterý státní režim naplní vše: dnes asi jen KLDK, v minulosti stalinský SSSR a Hitlerovo Německo 1941 – 1945, Československo patrně 1948 - 1956

Ale co s těmi, které jsou mezi? Ty můžeme označit za autoritativní režimy.

Autoritativní režimy:

- Juan Linz na základě Frankova Španělska vypracoval pojem autoritativní režimy – politické systémy
 - o s limitovaným pluralismem:
 - o s absencí vedoucí ideologie,
 - o obvykle bez mobilizace (ale jsou i specifické typy vyžadující krátkodobou mobilizaci společnosti – třeba ohrožené vnějším nepřítelem)
 - o vůdce nebo malá skupina kontroluje moc uvnitř špatně definovaných, ale rozpoznatelných hranic (kdo jde proti nám, ten má problém – ale nevyžaduje nadšenou mobilizaci všech jako totalitní systém)
 - o s typickou mentalitou – naše Druhá republika 1938-1939
- Jeho koncept se soustřeďuje na výkon moci, na kontakt moci s veřejností, místo ničení všech nepolitických subsystémů společnosti stačí jejich odsunutí mimo politiku.
- Zabráňuje opozici, neboť oni sami vytvářejí společnost. Společnost si nechává určitou nezávislost vůči vládě.

Rysy autoritativního režimu

1. Limitovaný pluralismus – nejvýraznější rys: typicky nějaká národní fronta politických stran, režim toleruje jen organizace nezpochybňující režim sám; větší pluralismus v nepolitické sféře (církev), stát určuje, které organizace mohou působit, poměrně různorodá elita.

Příkladem je naše druhá republika: Strana národní jednoty (kde se pod vedením agrárníků sjednotily občanské strany a část národních socialistů) * legální opozice: Národní strana práce (složená ze sociálních demokratů a levého křídla národních socialistů)

Dalším příkladem je Národní fronta 1945-48: (připušteny jen KSČ, ČSL, ČSSD, ČSNS + na Slovensku DS, KSS, Strana slobody, Strana práce)

- opozice může existovat, ale nezpochybňuje sám režim a nekritizuje vůdce
- semiopoziční povahu má často církev
- institucionalizace politické participace – nutí občany ke vstupu do strany,
- v politické špičce je velmi málo lidí, kteří by vybudovali svojí kariéru ryze na politické bázi – spojeno s armádou, náboženstvím
- Strana je tělesem jednotným, stálý proces kooptace nových členů
- prostor pro osobní autonomii (u nás chalupaření za normalizace – příznak netotalitního režimu)

2. Ideologie nebo spíše mentalita

- pokud existuje ideologie, existuje i široký limitovaný pluralismus.

Co je „mentalita“ autoritativního režimu?

- více emocionální než racionální – naše Druhá republika a její mýty (prohnilá liberální První republika proti zdravému jádru malého českého člověka, zejména venkovana – iluze Babičky)
- intelektuální postoj (ne intelektuální obsah), pocit, nekodifikovaná (žádná jedna „kniha“) – naši druhorepublikoví národovci a katolíci, malý rozsah témat (jen národ, jazyk, půda, porážka konkrétního nepřítele, příkladem mentality je heslo salazarovského Portugalska: Deus, Patria e Familia, tedy Bůh, Vlast a Rodina)
- beztvářá a proměnlivá, podrobená vývoji
- má blíže k minulosti a přítomnosti, na rozdíl od (totalitní) ideologie, která je utopistická
- typická pro autoritativní systém, kdežto ideologie je totalitní
- hůře šířitelná mezi masami, využitelná k vzdělávání – nemá čím zaujmout intelektuály a studenty, ti se proto autoritativnímu režimu často odcizují (naopak ideologie milují: viz Raymond Aron a Opium intelektuálů)
- těžko se dostává do sporů s náboženstvím a vědou

- nemůže sloužit jako test loajality
- neexistuje nová terminologie
- použití mentality nevede k rozdělení společnosti a jejích vrstev, ale k jejich sjednocení
- hraje na patriotismus

3. Semiopozice

- často vzniká semiopozice, která částečně kritizuje režim, ale spolupracuje s ním
- není institucionalizovaná, ale ani nelegitimní – je jen trpěná
- nekritizuje vůdce režimu, akceptuje historickou legitimitu
- zahrnuje disidenty, stavící se proti liberalizaci i proti transformaci
- tvořena staršími občany a studenty, kteří nevidí předpoklady pro participaci
- opozice může vzniknout ze semiopozice, ale je již nelegální

Autoritářské režimy obvykle neslouží jako vzor pro okolní země, neexistuje internacionalismus – ani to není její ambicí!

Vnitřní typologie autoritářských režimů:

- byrokraticko – militaristické (Frankovo Španělsko, Polsko za Pilsudského, Horty v Maďarsku – meziválečné režimy)
- organicko – etatistické (Dolffusovo Rakousko, Salazar v Portugalsku)
- mobilizační autoritářské režimy: v postdemokratické společnosti (naše Druhá republika)
- mobilizační autoritářské režimy v postkoloniálních zemích (řada států Afriky, Pobřeží Slonoviny 1960-1990)
- rasové a etnické demokracie (JAR, Izrael)
- defektní a pretotalitní autoritářské režimy (střední a východní Evropa před totalitou 1945-48)
- posttotalitní autoritářské režimy (střední a východní Evropa po stalinismu – naše normalizace)

Líší se od totalitarismu (ale i od demokracie) podle tří Linzových os:

- jak moc je limitován pluralismus?
- jak silná participace je požadována?
- má spíše mentalitu nebo ideologii?